

Avauksia ja keskustelua

Eläinten tekemän työn tunnustaminen

Tuija Koivunen

Kysymys siitä, mitä työ on ja voidaanko muiden eläinten kuin ihmisten katsoa tekevän työtä, asettuu kiinnostavalla tavalla eläinsosiologian ja työnsosiologian risteykseen. Kiinnostavalla siksi, että se pakottaa ainakin meidät työnsosiologian tutkijat tarkistamaan käsityksiämme sekä työstä että inhimillisistä ja ei-inhimillisistä toiminnoista ja työntekijöistä. On arvioitu, että ihmisten ja muiden eläinten välisiä suhteita tarkastelevat sosiologit keskittyvät työhön useammin kuin työnsosiologit sisällyttävät muut eläimet omaan tutkimukseensa (Coulter 2016, 22). Kuitenkin työn ymmärtäminen yksinomaan inhimilliseksi toiminnaksi vähättelee ja ylenkatsoo ei-inhimillisten toimijoiden, tässä yhteydessä siis muiden eläinten, toimintaa.

Työ on aiemmin määritelty suunnitelmalliseksi ja kestäväluonteiseksi, tavoitteelliseksi ja inhimilliseksi toiminnaksi, jolla pyritään luomaan, säilyttämään ja edistämään taloudellisia, sosiaalisia ja muita arvoja tai tarpeita. Työ on keino aineellisten tarpeiden tyydyttämiseen ja sillä on vahva sosiaalinen merkitys, sillä työn avulla ihminen jäsentyy osaksi yhteiskuntaa. Lisäksi työ

on toimintaa, jonka myötä ihminen pyrkii kehittämään erilaisia kykyjä ja taitoja. (Asp & Peltonen 1991; Helakorpi 2010; Vallas 2012; Wilenius 1981.) Työn määrittelyihin on siis jo lähtökohtaisesti sisällytetty toimijaksi ihminen, ja toiminta on määritelty inhimilliseksi eli ihmisiin liittyväksi. Näin ei kuitenkaan tarvitsisi olla. Päinvastoin, kuva siitä, mitä työ perimiltään on, kirkastuisi jättämällä inhimillinen tekijä sen määrittelyistä pois.

Toisenlaisiakin määritelmiä ja jaotteluja on esitetty. Esimerkiksi Hannah Arendt (2017 [1958], 64) viittaa John Locken tekemään eroon valmistavien käsien ja työtä tekevän ruumiin välillä. Tässä jaottelussa ruumiillinen työ rinnastuu siihen, miten antiikissa orjat ja kesyt eläimet auttoivat ruumiinsa työllä ihmisten välttämättömien tarpeiden tyydyttämisessä. Arendt keskustelee myös Karl Marxin kanssa, joka määritteli työn ihmisen ja luonnon väliseksi aineenvaihdannaksi, jonka kulussa luonnon materiaali muutetaan ihmisen tarpeille sopivaksi. Näin työ ja kulutus muodostavat biologisen elämän uudelleen toistuvan kierron kaksi vaihetta, ja elämän välttämättömyys hallitsee sekä työtä että kulutusta. (Arendt 2017 [1958], 75). Tämä määritelmä kaippaa päivittämistä aikana, jolloin ihmisen työn tulokset tekevät maapallosta elinkelvotonta ihmiselle itselleen ja monille muille lajeille.

Mikäli työtä tarkastellaan posthumanistisesta näkökulmasta, sille tarvitaan uudenlaisia jäsen-

nyksiä. On todettu, että sosiaalitieteissä ja myös sosiologiassa keskeinen lähtökohta on ihmisen erottaminen muista eläimistä ja ihmisen ainutlaatuisuus muuhun luontoon ja eläimiin nähden (Kupsala & Tuomivaara 2004). Ei-inhimillisten eläinten ulossulkeminen työnsosiologiasta ja sosiologiasta laajemminkin on osa antroposentristä eli ihmiskeskeisestä perinnettä, jota kohtaan on viime aikoina esitetty kritiikkiä erityisesti posthumanistisissa keskusteluissa. Niiden keskeinen kritiikki kilpistyy väitteeseen, jonka mukaan modernin humanistisen tieteen antroposenttrinen näkökulma on sulkenut ulos muut eläimet kuin ihmisen ja samalla jättänyt muut eläimet aliarvostettuun asemaan. (Tuomivaara 2018.) Muut eläimet on suljettu pois myös työnsosiologiasta, kun työ, työntekijäisyys ja ammatit on varattu vain ihmisille.

Tässä keskustelupuheenvuorossa tarkastelen, millaista työtä ei-inhimilliset eläimet tekevät ja miten niiden tekemää työtä on jäsennetty. Nojaan pitkälti Kendra Coulterin (2016) teokseen *Animals, work, and the promise of interspecies solidarity*. Se on sekä kattava katsaus työstä ei-inhimillisten eläinten työnteon näkökulmasta että kiinnostava avaus kohti ihmisen ja muiden eläinlajien välisten suhteiden uudenlaista tarkastelua. Lisäksi pohdin ei-inhimillisten eläinten työn ja ei-työn rajaa sekä lajien välistä solidaarisuutta. Puheenvuoro ei ole kattava listaus kaikesta ei-inhimillisten eläinten tekemästä työstä, vaan sen tarkoitus on toimia avauksena, joka laajentaa työnsosiologisia keskusteluja posthumanistiseen suuntaan.

Ihmisten ja muiden eläinten työ

Coulter (2016) jäsentää ihmisten ja muiden eläinten toisiinsa limittyvää työtä jakamalla sen ensinnä eläinten kanssa tehtävään työhön, toiseksi eläinten hyväksi tehtävään työhön ja kolmanneksi eläinten tekemään työhön. Kahdessa ensimmäisessä työtä joko muiden eläinten kanssa tai niiden hyväksi tekee ihminen, kolmannessa työtä tekevät ei-inhimilliset eläimet joko ilman ihmistä tai ihmisen kanssa.

Ensimmäisellä eli eläinten kanssa tehtävällä työllä Coulter (2016) viittaa lukemattomien ihmisten ympäri maapallon tekemään työhön ja kohtaamisiin muiden eläinten kanssa. Tällaisia töitä ovat esimerkiksi poliisin erilaiset työtehtävät poliisikoiran kanssa, työskentely kilpah hevosten kanssa tai vaikkapa ei-inhimillisten eläinten käyttäminen avustajina erilaisissa terapiatehtävissä. Myös tutkimustyötä tehdään sekä koe-eläinten että villieläinten kanssa. Maatalous tarjoaa esimerkkejä niin ei-inhimillisten eläinten tehotuotannosta ja teurastamoista kuin pienistä perhetiloista, joilla ihmisten ja muiden eläinten suhteet ovat läheisiä ja usein melko pitkäaikaisiakin (myös Kaarlenkaski 2012). Ei-inhimillisten eläinten kanssa tehtävä työ edellyttää fyysistä läheisyyttä ihmisen ja muiden eläimen välillä, ja usein se on myös liikaista työtä siinä mielessä, että siihen sisältyy pölyä, eläinten eritteitä ja muuta likaa (Coulter 2016).

Coulterin (2016) toinen lähestymistapa työhön on ihmisten tekemä työ muiden eläinten hyväksi. Tällaista työtä on esimerkiksi ei-inhimillisten eläinten, kuten vaikkapa mehiläisten, hoitaminen. Mehiläisten hoitajan työ edellyttää asiantuntijuutta, vaikka työ ei perustu ihmisen ja mehiläisten keskinäiseen yhteisymmärrykseen eikä edellytä edes toisen lajin edustajan tunnistamista. Ihmisen näkökulmasta mehiläiset, kuten mitkä tahansa hyönteiset, säilyvät käsittämättöminä. (Hyvärinen 2019.) Ihminen työskentelee muiden eläinten hyväksi myös suojelemalla niitä – esimerkiksi itse välillisesti tai välittömästi aiheuttamaltaan sukupuutolta – tai vaikkapa tekemällä eläinten sairauksiin keskittyvää tutkimustyötä. Coulter (2016) huomauttaa, että eläinten hyväksi tehtävä työ saattaa erkaantua kauas itse eläimistä erityisesti erilaisissa suojeeluun tähtäävissä järjestötehtävissä, kuten varainhankinnassa. Näin ollen eläinten hyväksi tehtävä työ voi olla myös siistiä

sisätyötä, eikä aina edellytä suoraa kontaktia ei-inhimillisten eläinten kanssa.

Kolmas näkökulma Coulterin (2016) jäsenyyksessä on ei-inhimillisten eläinten tekemä työ. Monet ei-inhimilliset eläimet tekevät työtä esimerkiksi maa- ja metsätaloudessa sekä kaivoksissa. Maatilalla työskentelevien härkien työ on helppo havaita, mutta harvemmin työksi tunnustetaan vaikkapa pölyttäjien tai lierojen ja muiden maan möyhentäjien toiminta. Lisäksi ei-inhimillisiä eläimiä työskentelee matkailualalla, kuten turistikasareille osallistuvat porot ja rekikoirat sekä norsut, kamelit ja hevoset, jotka kuljettavat ja viihdyttävät ihmisiä eri puolilla maapalloa.

Mikko Äijälä ja kumppanit (2016; myös Äijälä 2019) ovat kirjoittaneet kattavan katsauksen ei-inhimillisten eläinten työstä sekä ihmisten ja muiden eläinten välisestä vuorovaikutuksesta turismissa. He toteavat, että ei-inhimilliset eläimet palvelevat monin konkreettisin tavoin matkailuelinkeinoja, ja usein myös ei-inhimillisten eläinten rooli matkailun vetovoimatekijöinä on merkittävä. Esimerkiksi Australiassa kenguru ei ole vain eläinlaji vaan myös symboli, joka edustaa maan arvoja ja identiteettiä. Ei-inhimillisiä eläimiä myös metsästetään, suojellaan ja tarkkaillaan sekä luonnossa että ihmisen rakentamissa ympäristöissä. Niitä käytetään kuljetusvälineinä, yleisön viihdyttämiseksi esityksissä, osana paikallista ruokakulttuuria ja monilla muilla tavoin matkailuelämysten tuottamisessa. Näin ollen ihmiset ja muut eläimet työskentelevät matkailuelinkeinossa kaikilla kolmella Coulterin (2016) edellä esittämällä tavalla. Lisäksi David Fennell (2012) on jaotellut nimenomaan matkailussa käytettävät ei-inhimilliset eläimet työ- ja seuraeläimiin, vangittuihin eläimiin, kilpailuun ja taisteluun pakotettuihin eläimiin, riistaeläimiin sekä matkailussa käytettäviin villieläimiin. Tämä jaottelu antaa hyvän kuvan siitä, miten monin eri tavoin ei-inhimilliset eläimet työskentelevät matkailuelinkeinon hyväksi.

Ei-inhimillisten eläinten tekemän työn muodot

Usein toistettu kysymys ei-inhimillisten eläinten tekemän työn yhteydessä on ”mitä eläimet siitä saavat”. Onko kyse vain hengissä säilymisestä vai saavatko ei-inhimilliset eläimet työstään myös jotakin muuta? Kysymys kumpuaa palkkatyön keskeisyydestä yhteiskunnassamme. Vaikka palkatonta hoiva- ja uusintamistyötä tehdään useimmissa, ellei jopa kaikissa kotitalouksissa, se on työn keskusteluissa yleensä toissijaista palkkatyöhön nähden (Vallas 2012, 4). On myös helppo olettaa, että muut eläimet eivät tee ainakaan palkkatyötä, mutta tarkemmin tarkasteltuna sekään saattaa olla väärä johtopäätös.

Coulter (2016, 60) vastaa edellä esitettyyn kysymykseen jaottelemalla ei-inhimillisten eläinten tekemän työn kolmeen erilliseen osa-alueeseen. Niitä ovat ensinnäkin olemassaolon edellyttämä työ, toiseksi vapaaehtoistyö toisten yksilöiden ja lajien hyväksi sekä kolmanneksi ihmisten edellyttämä työ. Kuvaan seuraavaksi yksityiskohtaisemmin näitä työn tekemisen muotoja.

Olemassaolon edellyttämä työ on näistä kolmesta laajin tapa ymmärtää ei-inhimillisten eläinten tekemää työtä. Sitä tekevät pääasiassa villieläimet, mutta eivät koskaan täysin erillään ihmisestä. Tähän työn tekemisen muotoon vaikuttavat ja sitä rajaavat ihmisten muokkaamat ympäristöt, kuten tiet ja metsien hakkuut, sekä tietenkin myös metsästys ja kalastus. Lisäksi kokonaisvaltaisimpana siihen vaikuttavat ihmisen aiheuttama ilmastonmuutos sekä muut ympäristökatastrofit, kuten kuudes massasukupuutto, joiden vaikutukset ovat koettavissa maapallon joka kolkassa. Ympäristökriisien seurauksena monet lajit katoavat sukupuuttoon, ja jäljelle jääneiden lajien yksilömäärät pienenevät. Eläimet eivät voi paeta ilmastonmuutosta, joka muuttaa monien eläinlajien elämisen edellytyksiä huomattavasti. Pahimmassa tapauksessa elämä käy niille mahdottomaksi. Näistä reu-

naehdoista huolimatta olemassaolon edellyttämä työ vaatii ei-inhimillisiltä eläimiltä vähiten suoraa kontaktia ja vuorovaikutusta ihmisen kanssa, eikä se ole ihmisen vaatimaa tai pyytämää työtä.

Toiseksi työn muodoksi Coulter esittää ei-inhimillisten eläinten vapaaehtoistyötä muiden eläinten, useimmiten ihmisten hyväksi. Tämän työn yleisimpiä muotoja ovat erilaiset hoiva- ja suojelutyöt, joita eläimet tekevät kodeissa. Ei-inhimilliset eläinyksilöt eivät yleensä valitse kotia, jossa ne asuvat, mutta ne voivat ainakin jossain määrin valita, kuinka paljon ne tarjoavat hoivaa ja suojelua elinkumppaneilleen. Ei-inhimilliset eläimet voivat tehdä vapaaehtoistyötä myös auttamalla toisia eläimiä yli lajirajojen. Ne auttavat etenkin niitä, jotka ovat fyysisesti vammautuneita tai vailla emoa.

Kolmanneksi Coulter (2016) nostaa esiin työn, jota ei-inhimilliset eläimet tekevät, koska ihmisen vaatii sitä niiltä. Tämä työn tekemisen muoto käsittää formaalin työn, joka on ei-inhimillisille eläimille annettu, ja sisältää laajan läpileikkauksen erilaisia tehtäviä ja ammatteja. Tässä yhteydessä puhutaan useimmiten nisäkkäistä, ja niistäkin vain pienestä osasta, lähinnä hevosista ja koirista. Ei-inhimilliset eläimet voivat harjoittaa vaihtelevissa määrin vapaaehtoisuutta ja itsensä kontrolloimaa sekä alulle laittamaa aktiivisuutta ja toimijuutta näissä ammateissa, mutta ammatit ylipäättään ovat ihmisten valitsemia. Lisäksi Coulter huomauttaa, että kaikki kolme työn tekemisen muotoa vaikuttavat eläinten hyvinvointiin. Kolmas kategoria on kuitenkin keskeisin ja merkittävin, ja siksi sitä on syytä tarkastella tarkemmin. Tällainen työ on myös helpointa mieltää ei-inhimillisten eläinten tekemäksi työksi myös arkisissa yhteyksissä.

Työn ja ei-työn rajalla

Edellä esitetty Coulterin (2016) jäsenitys auttaa hahmottamaan ei-inhimillisten eläinten tekemää

työtä ja sen erilaisia muotoja. Siitä huolimatta rajanveto ei-inhimillisten eläinten työn ja ei-työn välillä ei ole aina mitenkään selvä tai yksinkertainen – usein se ei ole sitä ihmiseläintenkaan kohdalla. Rajanvetojen hahmotteleminen on kuitenkin kiinnostavaa ja paljastavaakin, sillä se kyseenalaistaa totuttuja tapoja ajatella ja määrittellä asioita. Esitän seuraavaksi kaksi esimerkkiä.

Ensinnäkin on esitetty, että niin kutsuttujen tuotantoeläinten, erityisesti lihantuotantoon tarkoitettujen eläinten, työksi voi lukea sen, että ne kasvattavat omaa ruumistaan ihmisen ravinnoksi (Wadiwel 2018, 530). Toisin sanoen niiden tehtävä on kasvaa mahdollisimman nopeasti ja suuriksi. Toisinaan kasvaminen keskittyy johonkin ruumiinosaan, kuten ankoilla ja hanhilla, joita kasvatetaan ja joissakin maissa myös pakkosyötetään niiden rasvoittuneen maksan vuoksi. Monet eläimet on myös jalostettu juuri tätä tehtävää varten, kuten broilerit suurine rintalihaksineen. Näkemys, jonka mukaan näiden niin kutsuttujen tuotantoeläinten pelkkä olemassaolo on työtä, voidaan myös kyseenalaistaa. Mikäli työ edellyttää tekijältään aktiivista toimintaa pelkän olemassaolon sijaan, nämä eläimet eivät tee työtä. Toisaalta Coulter (2016) jaottelee olemassaolon edellyttämän työn eläinten tekemäksi työksi. Onko silloin myös tuotantoeläimen olemassaolo ja kasvaminen työtä? Valmista vastausta tähän kysymykseen ei ole.

Toiseksi ei-inhimilliset eläimet esiintyvät yhä enemmän ja yhä suuremmassa roolissa myös mediassa ja etenkin sosiaalisessa mediassa (Kouvinen 2020). Kutsun tätä kasvavaa työn muotoa eläinten viihdetyöksi. Se ei ole uusi ilmiö, sillä ei-inhimillisiä eläimiä on esiintynyt näyttelijöinä jo pitkään, tunnetuimpien joukossa ainakin *Lassie*-elokuviissa 1940-luvulta eteenpäin näytelleet skotlanninpaimenkoirat, elokuvan *Musta ori* (1979) näyttelijä sekä *Tarzan*-elokuviissa ja tv-sarjoissa Cheetaa 1930–1960-luvuilla näytelleet simpanssit.

Vaikka tällainen työ jatkuu edelleen, on rinnalle syntynyt uusi viihdetyön muoto, joka perustuu ei-inhimillisten eläinten arkisen elämän kuvaamiseen sosiaalisessa mediassa käsikirjoitetun näyttelemisen sijasta. Toki myös some-eläinten esiintymiset on jollakin tavalla muokattu julkisuutta varten ja kehystetty näiden omilla tarinoilla. Lisäksi ei-inhimillisten eläinten viihdetyöksi voidaan kutsua erilaisia dokumentaarisia ohjelmia, jotka kertovat eläinten käyttökoulutuksesta tai eläinlääkäreiden työstä ja joissa ei-inhimilliset eläimet ovat keskeisessä roolissa.

Lemmikkieläinten esiintyminen sosiaalisessa mediassa voi olla myös taloudellisesti tuottoisaa toimintaa. Esimerkiksi Kanadassa lemmikkieläimenä elävä täysikokoinen sika Esther the Wonder Pig on hyvä osoitus siitä, että sosiaalisessa mediassa esiintyminen ei aina ole vain kevyttä harrastustoimintaa, vaan siitä voi kasvaa taloudellisesti merkittävää työtä. Estherillä on yli 1,5 miljoonaa seuraajaa Facebookissa ja muissa sosiaalisen median kanavissa. Estherin seuraajat ovat valmiita tukemaan erilaisia kohteita, joiden hyväksi Esther kerää rahaa. Estherin saamien lahjoitusten turvin on muun muassa ostettu suurten eläinten kuvannuslaite kanadalaiselle eläinklinikalle. Lisäksi koko farmin, jolla Esther eri lajisine perheenjäsenineen asuu, ovat mahdollistaneet Estherin seuraajien lahjoitukset.

Suomessa jotkin sosiaalisesta mediasta tutut lemmikkieläimet esiintyvät mainoksissa ja joillakin on myös tuotemyyntiä. Esimerkiksi sosiaalisesta mediasta tutun Seppo-koiran omistaja ja viestintätoimiston perustajaosakas sanoo, että Seppo on ollut alusta asti tiiviisti mukana yrityksessä ja että se on periaatteessa yksi osakkaista (Nygård 2020, 14). Myös sosiaalisen median eri kanavissa esiintyvä saksanpaimenkoira Topi the Dog tekee kaupallista yhteistyötä. Sitä varten Topille on perustettu oma toiminimi ja se maksaa tuloistaan veroa (Nygård 2020, 18). Toiminimen ja verotuk-

sen perusteella sen tekemä työ voidaan perustellusti määritellä palkkatyöksi, mikäli ollaan valmiita laajentamaan palkkatyön tekijän kategoriaa myös ei-inhimillisille toimijoille.

Lajien välinen solidaarisuus

Kirjansa eräänlaiseksi lopputulemaksi Coulter (2016) esittää lajien välistä solidaarisuutta. Sillä hän tarkoittaa polkua ja päämäärää, jotka kannustavat sekä yksilöitä että yhteisöjä sellaiseen uuteen ajatteluun ja toimintaan, joka perustuu empatiaan, tukemiseen, arvokkuuteen ja kunnioitukseen. Hän ei anna tarkkaa määritelmää lajien väliselle solidaarisuudelle vaan toteaa, että se muuttuu ajasta ja paikasta toiseen. Joka tapauksessa lajien välisen solidaarisuuden pääsisältö on, että meidän täytyy sekä ajatella että toimia arjessa eri tavalla kuin ennen ja organisoida työ toisin kuin mihin olemme tottuneet.

Monissa ihmisten luomissa järjestelmissä juuri ei-inhimilliset eläimet kohtaavat eniten vaikeuksia ja jopa raakuuksia. Samaan aikaan, kun ilmastomuutos pahenee ja sen vaikutukset sekä syvenevät että laajenevat, kuudes joukkosukupuu ppyyhki olemattomiin kokonaisia ei-inhimillisiä eläinlajeja ja ekosysteemejä, mikä romahduttaa ruuantuotannon. Antroposentriset työelämän tutkijat ja edustajat, jotka eivät huomioi ihmisen, muiden eläinten ja ympäristön yhteenliittymistä tai jotka eivät ota sitä vakavasti, laiminlyövät vastuutaan niitä työväenluokkaisia ja köyhiä ihmisiä kohtaan, jotka joutuvat kokemaan suhteettoman suuria kärsimyksiä ympäristökriisien seurauksena. (Coulter 2016). Tulevaisuus on kaikkien lajien yhteinen, eikä ihminen voi enää yrittää asettua lajien yhteenkietoutuman ja keskinäisen riippuvuuden ulkopuolelle.

Työn uudelleenmäärittely niin, että työntekijöiksi hyväksytään myös ei-inhimilliset eläimet, sallisi tunnistaa ja tunnustaa sen, että ei-inhimilliset eläimet tekevät joka tapauksessa jo nyt työtä. Siten

se myös korostaisi lajien välistä yhteistoimintaa, joka on jo olemassa mutta joka jää pimentoon, kun toiminnan keskiöön asetetaan vain ihminen. Työn uudelleenmäärittelyn myötä luovuttaisiin siis tiukasta rajasta sen suhteen, millä nimellä kutsutaan ihmisille varattua toimintaa ja millä ei-inhimillisten eläinten toimintaa. Tämä olisi yksi askel kohti lajienvälistä solidaarisuutta.

Yksi tapa lähestyä ei-inhimillisten eläinten tekemää työtä on todeta, että uuskapitalistisessa yhteiskunnassa myös ei-inhimilliset eläimet osallistuvat työhön ja niiden arvo määritellään niiden tuottaman hyödyn avulla. Tällöin siis ihmiset ja muut eläimet katsotaan arvokkaiksi ennen kaikkea työntekijöinä, ei niinkään yksilöinä. Toisaalta muiden eläinten tekemä työ vahvistaa myös ajatusta, jonka mukaan kaikki arvokas työ ei ole kapitalistisen järjestelmän parissa tehtyä työtä, jonka arvo mitataan rahassa. Näin muut eläimet näyttäisivät ihmisille tietä kohti lajien välistä yhteistoimintaa ja solidaarisuutta.

Kirjallisuus

- ARENDDT, HANNAH. 2017 [1958]. *Vita activa: ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.
- ASP, ERKKI & MATTI PELTONEN. 1991. *Työelämän sosiologia*. Aavaranta-sarja 23. Helsinki: Otava.
- COULTER, KENDRA. 2016. *Animals, work, and the promise of interspecies solidarity*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- FENNELL, DAVID A. 2012. *Tourism and animal ethics*. Abingdon: Routledge.
- HELAKORPI, SEPPO. 2010. "Työ ja ammattitaito." Teoksessa *Ammattipedagogiikkaa uuteen oppimiskulttuuriin*, toim. Seppo Helakorpi, Helena Aarnio & Martti Majuri. Hämeenlinna: Hamk, 53–80.
- HYVÄRINEN, PIETA. 2019. "Beekeeping Expertise as Situated Knowing in Precarious Multispecies Livelihoods." *Sociologia* 56:4, 365–381.
- KAAARLENKASKI, TEIJA. 2012. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- KOIVUNEN, TUIJA. 2020. "Vihainen kissa, Seppo-koira ja muut inhimillistetyt lemmikit somessa." *Verkkolehti Antroblogi*. <https://antroblogi.fi/2020/06/vihainen-kissa-seppo-koira-ja-muut-inhimillistetyt-lemmit-somessa/> (luettu 12.03.2021)
- KUPSALA, SAARA & SALLA TUOMIVAARA. 2004. "Sosiologinen eläintutkimus – eläinten yhteiskunnallinen merkitys sosiologian tutkimuskohteena." *Sociologia* 41:4, 310–321.
- NYGÅRD, TAINA. 2020. "Some-koira ilahduttaa ympäri maailman." *Koiramme* 5/2020, 12–18.
- TUOMIVAARA, SALLA. 2018. *Searching for the roots of exclusion. Animals in the sociologies of Westermarck and Durkheim*. Tampere: University of Tampere.
- VALLAS, STEVEN PETER. 2012. *Work. A Critique*. Cambridge, UK: Polity.
- WADIWEL, DINESD. 2018. "Chicken harvesting machine: Animal labor, resistance, and the time of production." *The South Atlantic Quarterly* 117:3, 587–549.
- WILENIUS, REIJO. 1981. *Ihminen ja työ*. Jyväskylä: Gummerus.
- ÄIJÄLÄ, MIKKO. 2019. "Knowing through interspecies relationality in tourism? Animal agency in human-sled dog encounters." *Finnish Journal of Tourism Research* 15:2, 45–50.
- ÄIJÄLÄ, MIKKO, JOSÉ-CARLOS GARCÍA-ROSELL & MINNI HAANPÄÄ. 2016. "Kirjallisuuskatsaus: Eläimet osana matkailutoimintaa." *Matkailututkimus* 12:2, 45–59.